

єпископства серед гевдингів. Служіння на вищій церковній посаді стає політично вигідним та авторитетним.

Архієпископи Нідаросу виявляють зацікавленість в ісландських справах та намагаються здійснювати вплив на єпископів. Висвячення стає засобом політичного впливу Норвегії на ісландську еліту. У боротьбі *regnum* та *sacerdotium*, короля Сверре Сігурдссона та Римської Курії ісландські єпископи намагалися зберегти автономію та залишитися в дружніх стосунках з кожною з сторін.

*В.Бучовський** (м. Чернівці)

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ КЕЛЬТСЬКОГО ВАРІАНТУ ХРИСТІЯНСТВА В ІРЛАНДІЇ В V – НА ПОЧАТКУ VI СТ.

Протягом всього існування християнства його діяльність так чи інакше пов'язана з історичною реальністю свого часу. Зазвичай, для різних епох міцність цих зв'язків була різною, але в період Середньовіччя вони були істотно сильнішими, ніж до і після нього. Саме тут, напевно, найголовнішим моментом стало піднесення християнства, яке поширилось у порівняно короткий термін майже на всій території Європи. Саме тоді – і більше ніколи за всю свою історію – Церква мала можливість брати участь у формуванні всіх сторін сучасного їй життя (включаючи суспільне), відповідно своєму духові. При вирішенні означеного завдання вона неминуче вступала в тісний контакт зі "світом" і тими різними формами, в яких він був представлений (тобто з культурою, державою і т.д.). Відповідно й істотні прояви церковного життя були більш тісно пов'язані з сучасністю, ніж до і після цього. Яскравим прикладом цього в Середньовічній Європі стало становлення т.зв. Кельтської Церкви, яка знайшла своє найбільш повне вираження на території Британських островів, зокрема в Ірландії. Саме це актуалізує означену проблему і стає предметом нашого дослідження. В світлі цього, темою нашого дослідження постає аналіз особливостей становлення кельтського варіанту християнства в Ірландії. До основних завдань дослідження відносимо: 1) виокремлення ряду специфічних ознак християнської місії в Ірландії; 2) аналіз ролі святого Патрика в розповсюдженні християнства на островах; 3) виділення характерних особливостей кельтського варіанту християнства.

Досліджуючи дану проблему, ми послуговувалися, перш за все, основними джерельними матеріалами, які дійшли до нашого часу. Це – "Аннали Ульстера", "Хронікою" Проспера Аквітанського, творами святого

* Бучовський В.Р. – асистент кафедри релігієзнавства та теології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Патрика "Сповідь" ("Confessio") і "Лист до воїнів Коротика", "Історією бриттів" Неннія та агіографічною літературою. З дослідників даної проблеми слід виокремити М. Діллона, Н. Чедвік, М. Поснова, П. Воляка, А. Кузнецову, Ф. Леру та К.-Ж. Гюйонварха.

Утвердження в Ірландії християнства в V столітті стало рубежем не тільки в її власній історії, але і в житті всього кельтського світу, на величезних територіях якого не залишилося більше жодного місця, що підтримувалося б виключно власними традиціями. Завоювання Ірландії, яке не могла здійснити римська влада, здійснилося новою релігією мирно, безболісно і виявилось на рідкість міцним. Останнє твердження давно зробилося загальним у наукових дослідженнях і популярних працях.

Тому, зупиняючись саме на аналізі особливостей процесу навернення населення Ірландії у "віру Христову", необхідно відзначити, що апостольська місія на цих землях від початку мала ряд специфічних (місцевих) рис та ознак.

По-перше, християнізація кельтів відбувалась на території, яка до того не зазнала на практиці духовно-культурного елліністичного (грецького) та політико-правового римського (латинського) впливу; по-друге, деякі обряди і ритуали Християнської Церкви були поєднані (частково трансформовані й адаптовані) з усталеними обрядами та ритуалами традиційних друїдичних культів; по-третє, ієрархічно-структурні принципи церковної організації в Ірландії змістилися в бік аскетично-чернечого домінування. Наступною особливістю апостолізації даного регіону було порівняно швидке і безкровне навернення кельтського населення Британії, яке виявилось дуже сприйнятливим (навіть ментально схильним) до абстрактних світоглядних конструкцій християнської теології, догматичних визначень та суворої аскетичної практики, і у свою чергу висунуло ряд власних оригінальних інтерпретацій біблійної історії та концептуальних богословських доктрин у руслі канонічної Новозаповітної традиції [Кузнецова А.М. Миссии Латинской Церкви: Опыт христианского Запада и Центральная и Юго-Восточная Европа на рубеже второго тысячелетия // Христианство в странах Восточной, Юго-Восточной и Центральной Европы на пороге второго тысячелетия. – М., 2002. – С. 38].

Під шостим пунктом слід виділити елементи двовір'я, яке проявилось у зрощенні (з'єднанні) на етносоціальному підґрунті старого язичницького релігійного інституту та літературної духовно-інтелектуальної спадщини з новими християнськими морально-етичними ідеалами й особистісними містико-подвижницькими нашаруваннями. Сьома особливість християнізації кельтів полягає у прийнятті новонаверненими власних пасхалій, власного церковного календаря, особливої (притаманної друїдам) форми тонзури, окремих формул сповіді та індивідуальної молитовної практики.

Наступною відмінністю стала визначна роль культів "місцевих кельтських святих", які взагалі не були християнами, однак, за переказами,

вміли творити чудеса, пророкувати й зцілювати. До дев'ятої особливості можна віднести слабкий (досить умовний) зв'язок між окремими загалами ченців та проповідників за відсутності єдиного (головного) релігійного центру; також важливо зазначити, що християнізувалася в першу чергу кельтська кланова аристократична верхівка – родова знать, барди, філіди, брегони, а не рядові общинники та воїни.

Остання, дванадцята особливість обумовлювалась загальною міграційною хвилею, породженою Великим переселенням європейських народів: збіг часткової християнізації кельтів з даним феноменом реалізувався у вигляді привабливої (з точки зору практичного служіння й наслідування Спасителю) ідеї чернечого подвижництва, котра невдовзі (з кінця VI ст.) перетворилась для ірландців на масовий місіонерський рух з острова на континент. Радикальна особливість Ірландії полягає в тому, що християнство було введено там набагато пізніше, в середині V ст. і, можливо, йшло двома шляхами. Перші достовірні записи містяться в “Хроніці” Проспера Аквітанського [Prosper. Epitoma Chronicon / Ed. T. Mommsen // MGH. Auct. Ant. IX. – P. 420], згідно якої папа Целестин рукопоکлав Палладія і послав його як першого єпископа до ірландців, “віруючих у Христа.” Надійність свідоцтв Проспера здаються безсумнівними і дають підстави зробити висновок, що ще до 431 року в Ірландії існували християнські общини, які мали достатньо серйозну організацію для того, щоб Рим послав єпископа для обслуговування їх потреб і для включення їх у сферу Римської Церкви. Але просвітницька діяльність єпископа Палладія обмежилася південно-східним побережжям Ірландії, так як через рік він помер. А прямі континентальні свідоцтва, доступні сьогодні, не дають вказівок на першопочаткове джерело навернення, але пояснюють, що найдавніша християнська організація на острові мала римське походження.

З цих пір нам потрібно опиратись на латинські тексти, записані в Ірландії. Рання і безперервна традиція (в латинських творах) говорить, що християнство було принесене в Ірландію святим Патриком приблизно в той час, коли відбувалася місія Палладія, або відразу ж після нього. “Аннали Ульстера”, безсумнівно, опираючись на Проспера, повідомляють, що Палладій був посланий римським єпископом в якості першого єпископа скоттів (ірландців).⁴⁵ Наступного року ті ж хроніки фіксують прибуття в Ірландію Патрика [Аннали Ульстера Там само]. Насправді про місію Палладія нам нічого більше не відомо, що дало можливість деяким ученим засумніватися в історичній дійсності її. “Аннали Ульстера” містять деякі згадки про смерть Патрика під різними датами, зокрема, під 457, 461, 492 роками [Аннали Ульстера Там само]. Ці розходження знаходили різні пояснення і, можливо, частково зобов'язані своїм виникненням компілятивному характеру хронік; але важливий той факт, що у

⁴⁵ Аннали Ульстера// <http://www.ucc.ie/celt/published/T100001A/>

відповідності з древньою ірландською історичною традицією християнство було принесене в Ірландію в V столітті. А відомі бретонські кельтологи Франсуаза Леру і Кристіан-Ж. Гюйонварх говорять: "До святого Патрика Ірландія була язичницькою, після нього вона стала християнською: євангелізація, які б не були її подробиці, була подвигом одного-єдиного місіонера" [Леру Ф., Гюйонварх К.-Ж. Кельтская цивилизация. – СПб., 2001. – С. 213].

Святий Патрик – перший за часом церковний діяч Британських островів, що залишив нам авторські тексти. Для п'ятого століття це – випадок унікальний. Два твори – "Сповідь" ("Confessio") [Святитель Патрик Ирландский. Исповедь // Альфа и Омега, 1995. – № 4(7)] і "Лист до воїнів Коротика" ("Epistola")⁴⁶ всіма дослідниками однозначно (за рідкісними винятком) визнаються автентичними. Парадоксально, але саме з них фактично починається письмова історія ірландської літератури, що існувала до християнізації острова винятково в усній формі (величезний корпус ірландської міфології почав фіксуватися в монастирських скрипторіях після VII ст. Таким чином, ірландська писемність бере свій початок з латинських християнських текстів.

Сама ж місія Патрика відбулася приблизно в 432 році, після того, як було отримано на це благословення папи Целестина II. Спочатку св. Патрик із супутниками висадився в Уїклоу на південному сході острова, але через погану ознаку вирішує плисти далі на північ, де сходить на берег в Дауні. Там місіонери будують першу в Ірландії церкву і хрестять багато людей. Наступні 30 років життя Патрика склалися з нескінченних поїздок по чотирьох королівствах острова: Ульстеру, Коннахту, Лейнстеру і Манстеру. Зазвичай, спочатку прагнули повернути в християнство вождя клану; за ним, за його прикладом, хрестився весь клан. Часто місцеві вожді дарували землі для спорудження храмів. У деяких місцях св. Патрик хрестив тільки декількох осіб, учив їх писати і читати, давав їм Євангелія, висвячував у священницький сан і виїжджав трудитися далі, залишаючи цим людям завдання охрестити їхніх сусідів. Досить цікавим, на наш погляд, є наочне пояснення кельтам Патриком догмат про триєдність і трипостасність Бога: він показував їм єдиний листок конюшини (варто зазначити, що і сьогодні цей приклад є одним з найбільш популярних в роз'ясненні догмату Пресвятої Трійці – В.Б.).

Виглядало дуже дивним і незрозумілим, як така стародавня, міцна, сильна і авторитетна організація друїдів могла миттєво здатися під натиском християнства, що вона не вчинила ніякого опору в Ірландії. Проте є цікава гіпотеза П. Воляка, що пояснює це загадкове явище, з якою погоджуємося і ми, тобто розповсюдження християнства спиралося на вождів і місцеву знать і мабуть друїди своїм консерватизмом дещо заважали діям аристократії. Остання використовувала християнство як

⁴⁶ Патрик Ирландский. Послание к Коротикю. Постановления собора св. Патрика // <http://www.krotov.info/history/05/493patr.html>

протывагу пануючому культу [Воляк П. Святой Патрик и феномен Ирландской Церкви // <http://www.krotov.info/history/05/01/volyak.html>].

Не все добре складалося у Патрика з бриттськими християнами. Так, Коротик, їхній князь, зібрав загін скоттів і південних піктів й здійснив набіг на південне манстерське узбережжя, де вбив багатьох новонавернених, а декілька тисяч осіб відвів у полон. Патрик написав йому на латині два листи, відомі зараз як "Epistola ad Coroticum" [Патрик Ирландский. Там само].

Лист звернено до воїнів Коротика. Сам він, очевидно, не брав участі в набігу, під час якого його люди вчинили злочини, що послужили приводом для гнівного звертання ірландського місіонера. В першому, не збереженому посланні він просить Коротика про звільнення полонених християн, але клірики, що доставили його, були зустрінуті насмішками. В другому листі Патрик владно погрожує Коротику і його воїнам-християнам відлученням (excommunicatio) [Патрик Ирландский. Там само]. Очевидно, що факт вбивства і полонення християнами християн надзвичайно обурює святого.

Невідомо, чи мав дію другий лист. Проте, як би там не було, можна з впевненістю сказати, що це вражаючий документ пастирської любові просвітителя Ірландії до своїх новонавернених підопічних. Заслуговує уваги й очевидна паралель з темою напруженого відношення до Патрика в британській церкві, що знайшла пізніше розгорнутий виклад в "Сповіді". З гіркотою вигукуючи, що немає пророка у вітчизні своїй, Патрик виявляє не тільки печаль з приводу британської опозиції своїй єпископській діяльності, але і силу своєї прихильності до "усиновлених ним" людей Ірландії [Патрик Ирландский. Там само].

Патрику приписують також і скликання першого собору Ірландської (Кельтської) церкви [Андрій Йосафат Григорій Трух. Життя святих. – Львів, 1997. – С. 332 – 335], на якому склали збірник 34-х правил, що був сформульований як окружне послання єпископів Патрика, Авксилія та Ізерніна клірові Ірландії. Згоди вчених щодо автентичності цих канонів не досягнуто. Відсутність згадок і посилянь на ці канони в перших ірландських пенітенціалах VI століття дійсно є дивним: очевидно, що до авторитету такого "першого всеірландського собору" першочергово повинні були вдатися укладачі перших канонічних зведень. Для тих же, хто визнає їх автентичність, це – найперший, що дійшов до нас текст, який містить церковні дисциплінарні настанови в Ірландії. Дата його складання визначається близько 457 роком (439 рік, згідно деяких ірландських анналів – рік прибуття на острів єпископів Секундія, Авксилія та Ізерніна, дати їх смерті – 437, 459 і 468 роки відповідно). Таким чином, собор міг відбутися після смерті єпископа Секундія, не включеного у формулу вітання, і перед смертю Авксилія в 459 році. Навіть якщо прийняти критичну точку зору на їх автентичність і віднести до VII ст., то нам треба визнати, що у багатьох відношеннях вони відтворюють ситуацію, не

цілком характерну для цього часу (перш за все це відсутність організуючої ролі монастирів – абат згадується тільки в 34-му каноні, майже напевно інтерпольованому; спроби визначити юрисдикційні повноваження єпископа (канони 23-й, 24-й, 25-й, 27-й, 30-й) [Патрик Ірландський. Там само]; загальна невизначеність церковного становища). Однак, і заперечення проти їх автентичності навряд чи зможуть до кінця довести неможливість їх віднесення в своїй основі до самого початку церковного життя в Ірландії. У будь-якому випадку, нам видається можливим, що ці канони, навіть якщо і не належать святому Патрику та його часу, описують ситуацію ще до остаточного встановлення в Ірландії специфічно чернечої Церкви. Порядок їх розташування, як його встановлено, не є строго логічним. Тематично ми їх можемо поділити на три основні групи: пункти про кліриків і ченців (канони 5-й – 11-й), пункти про християн у цілому (канони 12-й – 22-й), про церковну юрисдикцію (канони 23-й – 30-й, 33-й). Канони 4-й і 5-й, очевидно, продовжують канон 1-й; 2-й і 3-й канони – не цілком доречна вставка. Відрізняються від інших канони 31-й і 32-й, які говорять про цивільну поведінку кліриків [Патрик Ірландський. Там само]. Інтерпольованість деяких з канонів (25-й, 30-й, 33-й, 34-й) визнають можливими навіть деякі прихильники їх автентичності в цілому. 14-ть канонів під ім'ям святого Патрика цитуються в "Collectio Canonum Hibernensis" (величезний збір ірландських канонів, що включає близько 720 правил).

Крім роботи в площині церковного права, Патрик брав активну участь і у громадсько-політичній діяльності. У 438 році з його ініціативи була створена спеціальна комісія з дев'яти осіб (в її склад входили також король Лоегайре і сам святий) для запису древніх правових положень, які зберігали усно судді-брегони. Пізніше з'явився збірник юридичних трактатів "Шенхус Мор." Всі закони були приведені у відповідність з євангельським словом. Філіди позбавлялися права читати найбільш небезпечні язичницькі заклинання, а друїдичне жертвоприношення заборонялося. Для більшої безпеки його назва стала означати Євхаристію, і відбувся, як ми вважаємо, свого роду синтез дохристиянського права, *recht aicnid* ("природного права"), і християнського права, *recht litre* ("права букви").

Характерним також було і те, що Патрик не намагався фізично знищити попередні друїстичні вірування. Легенди свідчать, що одного разу йому довелося проповідувати в одному поселенні, де неподалік стояло язичницьке капище на честь Сонця, побудоване у вигляді кільця (подібне до Стоунхеджу). Проповідь виявилася вдалою, і, звичайно, тут же в натовпі з'явилися пропозиції знести капище. Однак Патрик порадив своїй пастві утриматися від зруйнування пам'ятника історії, а навпаки – добудувати його так, щоб на кільце був накладений хрест. Ідея виявилася вдалою: подібні споруди почали з'являтися повсюдно. Потім через незручність хрестоподібних стоунхеджів, а також під впливом

християнської традиції, орнамент із круга і хреста почали ставити вертикально – під ними священики і ченці проповідували і молилися, доки не було можливості збудувати церкву. Перші хрести були простими, без прикрас. Однак пізніше їх стали прикрашати орнаментами із квітів і листя, а згодом – зображенням Христа і святих. Так з'явився відомий всьому світові кельтські хрести, багато з яких збереглося до сьогоднішнього дня.

Звичайно, що Патрик не був самотнім у своїх місіонерських подорожах на острові. З ним постійно ходили учні, зокрема, Фіакк, його біограф і спадкоємець на єпископській кафедрі в Армі (написав "Гімн Фіакка"), вищезгадані єпископи, учасники так званого першого собору Ірландської церкви, особливо Секундій (його перу належить "Гімн Секундія"); продовжувачами діяльності стали Бенігн чи Бенен, архієпископ Арми, свята Бригітта, (453 – 523 рр.), одна із т. зв. "стовпів Ірландії" (перший – святий Патрик) засновниця та абатиса монастиря в Кілдейрі (її ще називають "Богородицею Ірландії"⁴⁷), Кієран, єпископ Клонмакнойта; пізніше – Фінніан, єпископ Клонарда (+ 552 р.)⁴⁸, так що Ірландію називали "Островом святих і вчених" [История Ирландии. – М., 1980. – С. 14]. Взагалі, в "Історії бриттів", валлійській хроніці IX ст., сказано, що "святий Патрик протягом сорока років проповідував чужоземцям Христове Євангеліє, здійснював апостольські чудеса, повертав сліпим зір, а глухим – слух, зціляв прокажених, виганяв з тіл людських бісів; він воскресив дев'ять" покійників, викупив за свої кошти багатьох полонених двох статей, склав триста шістьдесят п'ять або навіть більше молитвослов'їв. Заснував стільки ж, тобто триста шістьдесят п'ять церков. Рукопоклав триста шістьдесят п'ять або навіть більше єпископів, в яких перебував дух Божий. В священничий сан він висвятив близько трьох тисяч чоловік і навернув у віру Христову і охрестив лише в області Коннахта дванадцять тисяч; крім того, в один день Патрик охрестив сімох королів, синів короля Амолгіта" [Ненний. История бриттов // <http://vostlit.narod.ru/Texts/rus/Nennius/nenn.htm>].

Однак, визнаючи Патрика родоначальником Ірландської єпископської Церкви, дослідники відчувають серйозні труднощі. В традиційних уявленнях про Ірландську Церкву VI ст. Церква Патрика відіграє порівняно малу роль. Організація частково єпископальна, але більшою мірою монастирська. Немає автентичних свідочств про безпосередніх спадкоємців Патрика, а великі єпархії, які, згідно традиції, виникли по всій Ірландії в цей період, ніколи не вважались встановленими ні ним, ні Палладієм, ні їхніми учнями. Ця Ірландська Церква в VI ст. постає перед нами організованою та керованою за чернечим взірцем. Не існувало центральної організації, яка б мала владу над усіма монастирями.

⁴⁷ Кельтские святыя // <http://www.tgorod.ru/index.php?topgroupid=2&groupid=7&subgroupid=&contentid=12>

⁴⁸ Поснов М. Э. История Христианской Церкви. – Брюссель, 1994. – С. 237-238.

Кожен великий монастир був незалежний і керувався абатом, наділеним цілковитими правами у відношенні до його земель і фінансів. Кожен з цих монастирів наділявся повним самоуправлінням. В кожному з них були свої правила і свої аскетичні установи. За організаційною структурою і за тим впливом, який вони мали, монастирі відповідали валлійським церквам, "материнським" церквам Уельсу. Тоді монастир уособлював таку силу, що абат міг контролювати дії єпископа. Так, абати монастиря в Армі протягом декількох століть очолювали Ірландську Церкву. На той час були відомі такі монастирі: Клонмакнойс – на заході, заснований Кієраном, що став важливим релігійним і освітнім центром; Бангор – в графстві Даун на північному сході, заснований Комгаллом, який перетворився в великий центр історичних досліджень; Клонард – на сході, заснований Фінніаном, який ввійшов у історію через кількість святих, які, згідно традиції, вийшли з цього монастиря; Лісмор на півдні, заснований Мо-Хутою, який розвинув цікаві інтелектуальні контакти з континентом. Іншими важливими монастирями були Ардмор – в графстві Уотерфорд, заснування якого традиція приписує Деклану, і який до сьогодні стоїть незруйнований, та Імблех Ібайр (Емлі) – головна церква Еоганахів древнього Мунстера, заснована Айбле. Згідно традиції, на думку Н. Чедвікк та М. Діллона, ці мунстерські церкви були засновані до прибуття святого Патрика, і це може відповідати дійсності [Диллон М., Чедвик Н. К. Кельтские королевства. – СПб., 2002. – С. 215].

Але варто підкреслити, що монастирська церква в Ірландії ніколи не була єретичною чи схизматичною. Вона у всіх відношеннях вважалася прихильницею встановленої ієрархії Католицької Церкви начолі з єпископом і пресвітером, дияконом та нижчим кліром в його підпорядкуванні. Єпископ освячував церкви і рукопокладав інших єпископів. Він часто жив у монастирі й іноді за сумісництвом виконував обов'язки єпископа і абата. Це не суперечило ніяким правилам. І хоча це явище чернечого устрою зазвичай називається "Кельтською Церквою," але вона у всіх своїх істотних проявах залишалась ортодоксальною. Тим не менше, в період, коли варварські набіги зробили важкими подорожі, а Церква у кельтських країнах була залишена можливості приймати постійну участь у діяльності континентальної Церкви, Церква в Ірландії стала надміру консервативною і до деякої міри застарілою навіть у своїх обрядах. Так, наприклад, час святкування Пасхи не узгоджено з практикою Рима, звичай вибравати передню частину голови від вуха до вуха, як необхідна прикмета ірландської духовної особи, послужили приводом до сутічок між представниками Кельтської та Римської Церков. Ця практика збереглась в Ірландії та країнах, що потрапили під її вплив, майже до VIII століття. Папству потрібно було близько трьох століть, щоб ввести римські норми у середовище цих християн. Протягом цих століть ірландське (кельтське) християнство було розсадником місіонерів та інтелектуалів.

Навернення верхніх верств суспільства надало в розпорядження Ірландської Церкви персонал найвищого інтелектуального рівня (філідів, чи “поетів,” а за суттю – друїдів). Навернення, яке проводилось зверху, само по собі пояснює відсутність неприязні і ворожості до дохристиянської релігії навіть після її зникнення. Слід додати, що відсутність антагонізму, на переконання Ф. Леру та К.Ж. Гюйонварх, з якими погоджуємося і ми, було наслідком двох інших значних причин: 1. Тяготіння кельтської релігії до монотеїзму; 2. Реабілітації християнством ручної праці – реабілітації, яка навіть не була необхідною в країні, де ремісники і без того були в повазі [Леру Ф., Гюйонварх К.-Ж. Там само. – С. 215].

Звичайно, найцікавішим, на нашу думку, у християнській Ірландії раннього Середньовіччя є вічне намагання примирити два непримиренних феномени: дохристиянські джерела та Євангеліє, використовуючи в монастирських скрипторіях писемність для фіксації передань, які розказують про пригоди древніх богів та героїв, трансформуючи їх при цьому у псевдоісторичних персонажів.

Таким чином, підсумовуючи результати нашого дослідження, можемо зробити висновок, що неабияку роль в розповсюдженні християнства у Західній Європі в епоху раннього Середньовіччя відіграла Ірландська (Кельтська) Церква. Хоча ця Церква і мала ряд специфічних особливостей, які не завжди були схвально оцінені понтифіками, вона не втратила істинного вчення, маючи величезний вплив на Католицьку Церкву. Тойнбі стверджує, що протягом довгого часу вона займала вищу ступінь культурного розвитку в Західній Європі [Диллон М., Чедвик Н. К. Там само. – С. 406]. Саме тут, під впливом християнства, “кельтський геній знайшов своє найбільш повне вираження і досягнув найвищих успіхів”, а імена Патрика, Бригитти, Секундія та інших проповідників віри зайняли достойне місце серед когорти визначних діячів християнської Церкви.